

3. HAFTA

AIT182 ve AIT282

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ II

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

23 Nisan 1920’de açılan ilk TBMM’de siyasi partiler yoktur. Bütün vekiller Misak-ı Millîyi gerçekleştirme fikri etrafında birleşmişti. İlk anayasa hazırlanırken; mecliste Tesanüt, İstiklal, Islahat ve Halk Zümresi gibi gruplar oluştu. Mustafa Kemal bu zor durumun aşılabilmesi için meclis de I. Grup da denilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdu. Mustafa Kemal yapacağı işleri bu grupla beraber yapmaya çalıştı. Bu grubun karşısında olanların tümüne birden II.Grup, ya da Muhafaza-i Mukaddesat Grubu dendi.

I. TBMM’de çalışmalar devam ettikçe milletvekillerinin tavırları da net bir şekilde ortaya çıkmaya ve bu doğrultuda siyasal programlar dile getirilmeye başlandı. 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun kabulüyle bu farklılaşma iyice kendini gösterdi. Bu süreci İhsan Güneş şöyle anlatır: “Meclis çalışmalarının gruplara dayanarak daha düzenli bir hâle geleceği sanılmıştı. Ancak bu gerçekleşmedi. Gruplar arasındaki mücadele kaygı verici bir hâle geldi. Grupların bu olumsuz tavrından rahatsız olan milletvekilleri de kendi aralarında toplanıp yeni bir grup kurarak meclis çalışmalarını daha düzenli bir şekle sokmaya yöneldiler. Bu yeni gelişimi Refet Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa’ya yansıtılar.” Bu teklifi olumlu karşılayan Mustafa Kemal Paşa, 10 Mayıs 1921’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu (I. Grup) kurdu. Böylece Meclis’te en etkili grup ortaya çıkmış oldu.

Yeni grubun dışında kalanlar ise II. Grup olarak ifade edilmektedir. Bu grup, I. Meclis’in ortak amacına hâlel getirmemek için resmî bir örgütlenmeye gitmedi. Dolayısıyla yönetime de talip olmadılar. Ancak I. Grubun Meclis çalışmalarına ve düşüncelerine karşı çok etkili muhalefet etmekten de çekinmediler. İlk yıl örgütsüz olarak mücadele eden vekiller, 1922 başlarında ise resmî olarak II.Grubu kurmuşlardı. Bu gruba; Canik Mebusu Emin, Erzurum Mebusları Hüseyin Avni, Celâlettin Arif, Necati, Kayseri Mebusu Rıfat, Mersin Mebusu Selahattin, Sivas Mebusu Vasıf ve Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey gibi isimler dâhildi. Grup, Nisan 1923’te II. Meclis için yapılan seçimleri kaybetmesiyle etkinliğini kaybetti ve meclis dışında kaldı.

Lozan görüşmelerinin olduğu dönemde, devletin yönetim şekli ve barıştan sonra izlenecek iç siyaset konusunda mecliste görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu durum karşısında meclis 1 Nisan 1923’de seçimlerin yeniden yapılarak meclisin yenilenmesi kararını alarak dağıldı. Mustafa Kemal yeni meclis için yapılan seçimlere inkılâpçı kişilerin aday olmasını sağladı. Seçimler 23 Nisan 1923’de yapıldı ve II. Meclis 11 Ağustos 1923’de çalışmaya başladı. Lozan Antlaşması’nın onaylanması, Ankara’nın başkent ilan edilmesi ve cumhuriyetin ilan edilmesi gibi birçok iş II. Meclis tarafından yapıldı. 1923-1927 arasındaki büyük inkılâpları yaptığından dolayı II. Meclise “inkılâpçı meclis” de denilir.

II. Meclis Dönemi muhalefet açısından yeni bir anlam taşıyordu. Bu dönemde muhalefet artık örgütlüydü. Osmanlı Devleti’ni tasfiye edici inkılaplar lider kadroda

ayrılıkların önünü açtı. İnkılâpların şekli ve zamanı konularında Mustafa Kemal Paşa ile bazı arkadaşları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Özellikle de Cumhuriyetin ilanı şeklini beğenmeyen Rauf Bey, Refet Bey, Adnan Bey, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinin, Halk Fırkası milletvekili olmalarına rağmen parti politikalarını tasvip etmemeleri parti bünyesinde bir muhalefet hareketinin doğmasına sebep oldu. Bu anlaşmazlıklar 1924 Anayasası'nın görüşülmesi sırasında daha da derinleşmiş, sonunda da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Böyle Cumhuriyet Döneminde Türk demokrasisi ilk kez örgütlü muhalefetle tanışmış oldu.

Çok partili hayata geçiş denemelerinin yapılmasının belli başlı nedenleri şunlardır:

- Demokrasiyi ülkede uygulayarak, demokratik kurumların oluşmasını sağlama,
- Halkın ihtiyaç ve eğilimlerini belirleme,
- Serbest düşünce ortamını geliştirme,
- Ülke sorunlarını tartışma,
- Etkili muhalefet faaliyetleriyle hükümeti denetleme.
- Çağdaş dünyayı yakalama istek ve düşünceleridir.

TC. Devleti'nin ilk siyasi partisi Cumhuriyet Halk Fırkası'dır.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (9 Eylül 1923)

Şekil 1. 4-5 Ocak 1931. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası binasından çıkarken

Mustafa Kemal, Aralık 1922'de gazetelere verdiği demeçte Halk Fırkası adında bir siyasi parti kuracağını açıkladı. Ayrıca 1 Nisan 1923'te seçim kararı alındıktan sonra bir de beyanname yayınlarak bu siyasi oluşumun adının "Halk Fırkası" olacağını duyurdu. Kuracağı bu fırkanın mecliste mevcut olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dönüşümüyle oluşacağını bildirdi. Aynı beyannamede, grubun tüzüğünü dokuz madde olarak yayınladı. Bu dokuz madde şunlardır:

- 1 — Hâkimiyet, kayıtsız, şartsız milletindir. Bu değişmez düsturumuzdur.
 - 2 — Teşrinisani 1338 (Kasım 1922) kararıyla saltanat mülğadır. Hukuk hâkimiyet ve hükümrani, gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ (terk edilmez, parçalanmaz ve devredilmez) olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde mündemiçtir (toplanmıştır).
 - 3 — Memlekette emniyet ve asayişin muhafazası en mühim vazifemizdir.
 - 4 — Mahkemelerimizin süratle adaleti dağıtması temin edilecektir.
 - 5 — İktisadî kalkınma temin edilecektir.
 - 6 — Halkın askerlik müddeti azaltılacaktır.
 - 7 — İhtiyat zabitlerinin (Yedek subaylar) istikbali temin edilecektir.
 - 8 — Memurlar meselesinin tespit ve ikmali, halk işlerinin çabuk neticelenmesi sağlanacaktır.
 - 9 — Harap yerlerimizin sür'atle imarı yapılacaktır.
- 9 Eylül 1923'te fırka tüzüğü kabul edilerek, fırka seçimleri yapıldı. Böylece Halk Fırkası kuruluşunu tamamladı. Fırka Reisliği 'ne Mustafa Kemal, genel sekreterliği de Kütahya Mebusu Recep Bey getirildi. "Tam bağımsızlık" ve "kayıtsız şartsız milli hakimiyet" partinin temel ilkesi olarak açıklandı. Partide bütün milletin temsil edileceği belirtildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi adını alan bu parti 1927-1946 yılları arasındaki TBMM seçimlerine tek parti olarak katılmıştır.

Şekil-2. Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı Atatürk, Cumhuriyetin ilanının 10. yılı kutlamalarında

2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924)

Şekil-3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları: soldan sağa: Adnan (Adıvar), Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay) ve Refet (Bele)

Cumhuriyet tarihimizin ilk muhalefet partisi ve bir demokrasi deneyimi olarak kabul edilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuran kadroların tamamı, Millî Mücadele ve I. Meclis Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarıdır. Bu kişiler zaman içerisinde inkılapların yapılış şekli ve zamanı konularında Meclis'te, kendilerinin de üyesi oldukları Halk Fırkasına karşı bir muhalefet grubu oluşturmuşlardı. Halk Fırkası içerisindeki bu parti içi muhalefet, özellikle 1924 Anayasası görüşmeleri sırasında daha da belirginleşmişti. Partinin Meclis üzerinde baskı yaptığını ileri sürerek bu durumun kaldırılmasını istiyorlardı. Halk Fırkasının icraatlarını beğenmeyen bu muhalif grup, 17 Kasım 1924 tarihinde Halk Fırkasından istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurdu. Fırkanın kurucuları arasında Rauf (Orbay) Bey, İsmail (Canbolat) Bey, Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Refet (Bele) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Bekir Sami Bey gibi Millî Mücadele'nin ünlü sivil ve asker kadroları bulunmaktaydı. 8 Aralık 1924 tarihinde yapılan seçimler sonucunda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, Başkan vekilliklerine Rauf (Orbay) Bey ve Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Genel Sekreterliği'ne ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa seçilmişlerdir. Kısa süre içerisinde Halk Fırkasından istifa ederek yeni kurulan partiye geçen

milletvekillerinin sayısı da yirmi sekize ulaşmıştı.Meclis içerisinde bir muhalefet partisi olarak doğmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının amacını Genel Sekreter Ali Fuat Cebesoy;“Amacımız iktidara gelmek değil, Halk Fırkasına muhalefet etmek” şeklinde açıklamıştır.

Partinin programında egemenliğin halka ait olduğu, Cumhuriyet yönetimini yaşatmak ve geliştirmenin esas gayeleri olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca demokratik, liberal, düşünce ve inançlara saygılı olunacağı ilan ediliyordu. Diğer önemli prensipleri ise şu şekilde sıralanıyordu: Tek dereceli seçim sistemi, anayasanın milletten vekâlet alınmadan değiştirilemeyeceği, Cumhurbaşkanı’nın seçimden sonra milletvekilliğinden ilişkisinin kesileceği, idari yönden âdem-i merkeziyetçi bir yapının uygulanacağı, ekonomik alanda devletçilik yerine serbest piyasa girişiminin esas olacağı ve yabancı sermayenin destekleneceği, din ve devlet işlerinin ayrı olacağı, ancak dinin hor görülmeyeceği, milletin izni alınmadan yeni inkılapların yapılmayacağı gibi prensiplerin esas olduğu vurgulanıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk defa çok partili parlamento sistemine geçilmesiyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Times gazetesinin İstanbul muhabirinin sorduğu soruya verdiği mülakatta; “Hâkimiyeti milliye esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasi partilerin mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyeti’nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur” demek suretiyle böyle bir girişimin normal, son derece olumlu ve Cumhuriyet rejiminin gereği olduğunu ifade etmiştir.

Yeni kurulan bu parti kısa süre içerisinde Ankara, İstanbul, İzmir, Sivas, Urfa ve özellikle doğu illerinde büyük çapta örgütlenmeyi başarır. Parti yerel örgütlenmesini genişlettikçe, değişik kesimlerin parti içerisinde yer aldıkları da görülmektedir. Parti programında ön görülen demokratik açılımlar, ülkenin o günkü şartlarıyla bağdaşmıyordu. Parti bir anda inkılap karşıtlarının ve dine dayalı devlet düzeni isteyen grupların sığınağı hâline gelmiştir. Oysa partiyi kuranlar böyle bir amaç gözetmemişlerdir. Fakat dönemin siyasi ve sosyal çalkantıları partiyi bu noktaya sürüklemiş ve adeta sonunu hazırlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının siyasi varlığı altı buçuk ay kadar sürmüştür. Bu süre içerisinde sert bir muhalefet örneği vermiş, hükümete çeşitli konularda hesap sormuştur. Yeni partinin etkisi ile İsmet Paşa Başvekillik ’ten ayrılınca, yerine yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Fethi (Okyar) Bey Hükümeti’ne güvenoyu vermişler ve yeni hükümeti memnuniyetle karşılamışlardır.Kurulduktan bir müddet sonra bu partinin kapatılmasına yol açan olaylar, 13 Şubat 1925’te Doğu Anadolu’da ortaya çıkan Şeyh Sait Ayaklanmasıyla başlamıştır. O dönemde Başvekil olan Fethi Bey’in bu isyanı bastırmak için aldığı tedbirler yeterli görülmemiş, mart ayı başında Fethi Bey hükümetten ayrılmak zorunda kalmıştı. Yeni hükümeti kuran İsmet Paşa, güvenoyu aldıktan sonra asayişle ilgili bir dizi önlemler de gündeme gelmişti. Bu önlemlerin başında hükümete olağan üstü

yetkiler veren “Takrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925)” çıkarılmış, biri Ankara’da, diğeri isyan bölgesinde faaliyet gösterecek iki tane de “İstiklal Mahkemesi” kurulmuştur. Hükûmete Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde irtica, isyan ve ülkenin sosyal düzenini, huzurunu, iç güvenliğini bozmaya yönelik her türlü kuruluşu, girişimi, yayını Cumhurbaşkanı’nın onayı ile yasaklama yetkisi verilmişti. İsyân bastırıldıktan sonra, bu bölgede faaliyet gösteren İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Urfa sorumlusunu bu olayla bağlantılı bularak yargılamış, halkı isyana teşvik suçu ile beş yıl hapse mahkûm etmişti. Ayrıca bu bölgedeki bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini de kapatmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi de dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle partinin bazı üyelerini yargılayarak çeşitli cezalara çarptırmış, parti programındaki “Düşünce ve inanca saygılı olmak” prensibiyle gericiğin kışkırtıldığını kabul ederek gereğinin yapılmasını hükûmetin dikkatine sunmuştu. Hükûmet de bu kararı dikkate alarak Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında 3 Haziran 1925’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatmıştır. Böylece Cumhuriyet tarihimizin ilk örgütlü muhalefet partisi kapatılmış, ilk çok partili siyasi hayat denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930)

Şekil 4. Ali Fethi Okyar (1880–1943)

Cumhuriyetin ilanından sonra çok partili siyasi hayata geçiş için ikinci deneme, Serbest Cumhuriyet Fırkası adı ile bir muhalefet partisinin kurulmasıyla yapılmıştır. Bu siyasi partinin kuruluşunda Mustafa Kemal Paşa’nın çok büyük telkin ve teşviki vardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasından sonra 1930 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası ülkeyi tek başına yönetmiştir. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere devlet yöneticilerinin birçoğu tek parti yönetiminin sakıncalarını da görüyorlardı. 1930 yılına gelinceye kadar Türkiye’de inkılapların büyük bir bölümü gerçekleştirilmiş ve halk nezdindeki olumlu-olumsuz yansımaları da görülmeye başlamıştı. Ancak halkın ekonomik ve sosyal yönden rahatlamasını sağlayabilecek göstergelere henüz ulaşamamıştı. Ayrıca 1929 yılında ABD’de ortaya

çıkan ve bütün dünyayı olumsuz olarak etkileyen ekonomik kriz, ülkemizi de etkilemiş halkın ekonomik sıkıntıları daha da derinleşmişti. Dolayısıyla da halkın yaşadığı sıkıntıların faturası Mustafa Kemal'e ve CHP'ye kesiliyordu. Mustafa Kemal Paşa yapmış olduğu yurt gezilerinde, halkın hükümet icraatlarından pek memnun olmadıklarını gözlemlemiş ve hükümetin daha sıkı bir şekilde denetlenmesinin gereğini arzu etmiştir. Bunu Cumhuriyet Halk Fırkası içerisindeki bir muhalefet grubu ile yapmanın mümkün olmayacağı daha önceki deneyimlerden görülmüştü. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, millet egemenliğine dayanan cumhuriyetin kendisinden sonra bir istibdat yönetimine dönüşmemesi için hayatta iken çok partili siyasi hayatın kurulmasını istiyordu. Bunun için de Meclis'te bir muhalefet partisinin gereğine inanıyordu. Ona göre gerçek anlamda demokrasi ancak bu şekilde tesis edilebilecekti. 1930 Temmuz ayında Türkiye'ye gelen Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey, o sırada Yalova'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gider. Fethi Bey Mustafa Kemal'in çok eski ve yakın arkadaşı, aynı zamanda Cumhuriyetin ilk Meclis Başkanlığı, Başbakanlık ve çeşitli Bakanlık görevlerinde bulunmuş çok tecrübeli bir devlet adamı idi. Kendi aralarında yaptıkları fikir teatisinde Fethi Bey'in, Avrupa'daki sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmelerden örnekler vererek, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uyguladığı ekonomik ve sosyalpolitikalar eleştiriler getirmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'da Meclis'te yeni bir muhalefet partisinin kurulması yönündeki düşüncelerini açıklar kendisine bu partiyi kurmasını önerir. Bu teklif, karşılıklı mektuplaşmalarla daha da pekişir.

Bu arayışların sonucunda Fethi Bey, 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı resmen kurar. Partinin kurucuları arasında; Fethi Bey, Nuri (Conker), Mehmet Emin (Yurdakul), Ağaoğlu Ahmet, Tahsin (Uzer) Bey gibi isimlerin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın bazı yakın arkadaşları ve kız kardeşi Makbule Hanım da vardır. Diğer taraftan Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden bazı milletvekillerinin Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılmalarıyla da fırka; Meclis'te temsil edilme hakkı kazanmıştır. Fethi Bey de ara seçimlerde Gümüşhane Milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir. Partinin programı, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve dış politikada Cumhuriyet Halk Fırkası programıyla aynı görüşler paylaşılmasına karşılık, özellikle özgürlükler ve ekonomik politikalar açısından farklılıklar içermekteydi. Parti programında; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik esaslarına bağlı kalınacağı, seçimlerin tek dereceli yapılmasının ve kadınların da siyasi haklara sahip olmasının gerektiği, ekonomide liberal politikaların uygulanacağı, yabancı sermayenin teşvik edileceği, adil bir vergi sisteminin getirileceği, köylüye ucuz kredi verileceği gibi hususlar savunuluyordu. SCF, kısa süre içerisinde halktan büyük ilgi görmüştür. Özellikle o dönemde halktan alınan vergilerin ağırlığı, toplanmasındaki sert yöntemler, yönetimde karşılaşılan yolsuzluklar, kamuoyunda Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Teşkilatlanmaya önce Ege

Bölgesi'nde, özellikle İzmir'de başlanmış, daha sonra Karadeniz Bölgesi'nde ve Doğu Anadolu'da devam edilmiştir. Ali Fethi Bey'in İzmir ve Ege Bölgesi'ne yapmış olduğu seçim gezilerinde halk, partiye büyük teveccüh göstermiştir. Muhalefet yapmak için kurulan bu partiye, bir müddet sonra iktidar alternatifi olduklarını da açıklaması üzerine gösterilen teveccüh daha da artmıştır. Parti bir anda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi inkılap karşıtlarının toplandığı parti durumuna düşmüştür.

Yeni kurulan bu parti 1930 yılının Ekim ayında yapılan yerel seçimlere katılmış ve yirmi iki Belediye Başkanlığı kazanmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası, belediye seçimlerinde yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı hakkında TBMM Başkanlığına bir gensoru önergesi vererek seçimin adil yapılmadığını ileri sürmüştür. Görüşmeler çok sert bir ortamda yürütülmüştür. SCF, seçimlerde iktidarın baskıcı yöntemlere başvurduğunu, kanunsuz işler yaptığını ileri sürerken, iktidarda muhalefeti irticayı hortlatmakla suçlamıştır.

Gelişen bu olaylar karşısında Mustafa Kemal Paşa ile de görüşen Ali Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da İçişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıda partisinin; "Gelecekte Gazi Hazretleriyle siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği..." endişesiyle Parti Genel Başkanlığı'ndan ayrıldığını ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdiğini bütün parti teşkilatlarına ve kamuoyuna duyurdu. Böylece yeni kurulan muhalefet partisinin, kendi kendisini fesih etmesiyle çok partili siyasi hayat için girişilen ikinci teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlanmış, 1945 yılının sonlarına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası ülkeyi tek başına yönetmiştir.

Rejime Karşı Hareketler

1. Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat 1925)

Bu ayaklanma dini karakterli bir ayaklanmadır. Lozan Antlaşması, genç Türkiye'nin sorunlarından bir kısmına çözüm getirmişken bir kısmının çözümünü de ikili görüşmelere ve Milletler Cemiyetinin hakemliğine bırakmıştı. Musul Meselesi bu sorunların en önemlisiydi. İngiltere, önemli petrol yataklarının bulunduğu Musul ve Kerkük bölgesini Türkiye'ye bırakmaktan yana değildi. Musul'un Türkiye ile birleşme isteği İngiltere'nin Orta Doğu politikalarına büyük zarar verecekti. Onun için Musul-Kerkük'ün Yeni Türk Devletiyle birleşmesini engellemek amacıyla, bölgede isyan ve kargaşa çıkararak, Türkiye'nin istikrarsız bir ülke olduğunu ve bölge halkının yönetimden memnun olmadığını göstermek istiyordu. Bunun içinde bölgede isyanların başlatılmasında her türlü tertibin içinde yer almışlar, I. Dünya Savaşı

sırasında ve sonunda faaliyet gösteren bazı Kürt dernekleriyle de yakın ilişki içerisine girmişlerdir. Ergün Aybars'a göre; İngiltere daha önce 1924 tarihli Nasturi Ayaklanması ile elde edemediğini Şeyh Sait İsyanı ile elde etmeyi düşünüyordu. Şeyh Sait tarafından 13 Şubat 1925'te Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Eğil Bucağı'nın Piran Köyü'nde başlatılan isyan, kısa süre içerisinde doğu illerimizin büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır. Halkın bir bölümü dinî güdülerden hareketle şeriat ve hilafetin geri geleceği düşüncesiyle isyana katılırken, isyanın lider kadrosunun amacı ise bağımsız bir Kürdistan Devleti kurmaktır. Piran'da başlayan isyan, kısa bir süre içinde bütün bölgeye sıçradı. İsyancılar gittikleri yerlerde hükümet konaklarını yakıp yıkıp talan etmişlerdi.

İsyan başladığında hükümetin başında Ali Fethi Bey bulunuyordu. İsyanı bölgesel ve kısa sürede bastırılacak bir olay şeklinde değerlendirmişti. Ancak isyanın kısa sürede yaygınlaşıp taraftar bulması ve büyümesi üzerine olayın önceden hazırlanıp planlandığı anlaşıldı. Bunun üzerine hükümet bir dizi idari ve askerî önlemler almaya başladı. 23 Şubat'ta Diyarbakır, Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri vilayetleri ile Erzurum'un Kiğı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etti. Ancak ilan edilen sıkıyönetim istenilen sonucu veremediği için, sorunun ancak askerî bir harekâtla çözümlenebileceğine karar verildi. Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu toplantısında, isyanın bastırılması ile ilgili olarak Ali Fethi Bey'in almış olduğu tedbirler ve olaya bakış açısı büyük tenkit gördü. Bunun üzerine Fethi Bey Hükümeti istifa etti. Yeni hükümeti İsmet Paşa kurdu. Hükümet 3 Mart 1925'te güvenoyu aldıktan sonra, 4 Mart 1925'te ülkede asayişiyi yeniden sağlamak için çok sert tedbirleri içeren, Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclis'ten geçirerek hemen yürürlüğe koydu. Buna bağlı olarak ta İstiklal Mahkemeleri kuruldu.

Hükümetin aldığı sert tedbirler sonucunda isyan kontrol altına alınmış, 15 Nisan 1925'te Şeyh Sait ve diğer elebaşılar yakalanmış, isyan büyük oranda bastırılmıştır. Diyarbakır'da çalışmalarına başlayan Şark İstiklal Mahkemesi, 5 Mayıs'tan itibaren Seyit Abdulkadir ve Şeyh Sait başta olmak üzere isyancıların ileri gelenlerini yargılamaya başlamıştır. Mahkeme, yargılamalar sonunda dinî duyguların alet edilerek, etnik bölücülük yapıldığı ve buna dayanarak bağımsız bir devlet kurmak amacıyla isyanın başlatıldığı, isyan süresince birçok suçsuz vatandaş ve asker öldürüldüğü, yağma ve hırsızlık yapıldığı kararına varmıştır. Bu karara dayanarak yargılanan isyancılardan Şeyh Sait dâhil olmak üzere seksen kişiden kırk dokuzu idam, diğerleri de çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Haziran ayı sonu itibarıyla bölgede asayiş sağlanmış, kontrol tamamen devlet denetimine geçmiştir. Böylece isyan bastırılmıştır.

Şekil 5. Şeyh Sait'in askerî birlikler tarafından yakalandığını gösteren fotoğraf

Şeyh Sait İsyanı sonucunda;

- Terakkiperver C. Fırkası isyanda oynadığı rol nedeniyle kapatıldı (5 Haziran 1925) .
- Türkiye'nin çok partili rejime hazır olmadığı anlaşıldı.
- İngilizler, Musul konusunda avantaj sağladılar.
- Cumhuriyet rejimini yıkmaya dönük ilk isyan bastırılmış oldu.
- Ülkede huzur ve güven bir müddet için sarsılmıştır.
- Savaştan yeni çıkan ordumuz bu isyanla uğraştığı için, Musul ve Kerkük'ü askerî yollardan alma imkânı kalmamıştır.
- Musul davası İngiltere'nin istediği gibi çözümlenmiştir.
- Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş kesintiye uğramıştır.

2. İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast Girişimi (1926)

Mustafa Kemal Paşa'nın yaptıklarına ve yapacaklarına inanmayan bir grup, salt kişisel nedenlerle ona karşı bir tutum içine girmişler ve olumsuz tavırlarını Erzurum Kongresinden itibaren ortaya koymuşlardır. Yine bu kişiler, Büyük Zafer'in kazanılmasından birkaç ay sonra (2 Aralık 1922) Mustafa Kemal Paşa'yı milletvekili seçilme hakkından yoksun bırakmak istemiş ve bu amaçla hazırladıkları kanun teklifini TBMM'ye sunmak cesaretini göstermişlerdir. Fakat bu girişimler hep sonuçsuz kalmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın saygınlığını daha da arttırmaktan öteye gidememiştir.

Bu kişiler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu kendi amaçlarına ulaşmak açısından büyük bir memnuniyetle karşılamış, fakat parti Cumhuriyet ve yenilikler için tehlikeli bir duruma girip, Tahrir-i Sükun Kanunu'na dayanılarak

kapatılınca, son umutları da yok olmuştu. Bunun üzerine aralarında kapatılan partiden ve eski İttihat ve Terakki Fırkası'ndan bazı kişilerin bulunduğu bir grup, Gazi Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak için harekete geçtiler.

Suikast şebekesi, aylardan beri birtakım özel tertibat ile her ne olursa olsun Gazi'ye karşı suikast yapmayı ve bu suretle de hükümeti devirmeyi kararlaştırmıştı. Suikastı hazırlayanlar, Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına mensup bazı kimselerdi. En önemli rolü oynayanlar Terakkiperver Fırkadan İzmit Milletvekili Şükrü Bey ile eski İttihat ve Terakkici Kara Kemal'di. Suikast önce Ankara'da tasarlanmış, Erzincan Milletvekili Sabit Bey'le Faik Bey'in müdahaleleri ile önlenmiş, daha sonra Bursa'da düşünülmüş, bu da uygun görülmeyle İzmir'de gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa 7 Mayıs 1926'da çok geniş kapsamlı bir yurt gezisine çıkacak ve 15 Haziran'da İzmir'e gelecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın geçeceği yolları bilen suikastçılar, uygun bir yer seçerek orada bekleyecekler, emellerini gerçekleştirdikten sonra bir deniz motoruna binerek Yunan adasına sığınacaklardı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın gezi programında bir günlük gecikme olması ve 16 Haziran 1926'da İzmir'e gelmesi beklenen trenin gelmemesi sonucu Giritli Şevki durumu İzmir Valisine ihbar etmiş ve suikastçılar suç vasıtaları olan bomba ve silahları ile birlikte yakalanmışlardır. Suikast olayının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir kısım mensupları ile ilgili bulunduğu ortaya çıkmış ve eski İttihat ve Terakkicilerin de bu olayın tahrik ve düzenleyicileri oldukları anlaşılmıştır. Kurulan İstiklal Mahkemesi, suçları sabit olanları idama mahkûm etmiştir. 14 Temmuz 1926'da başta Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Şükrü Bey, Ayıcı Arif, İsmail Canpolat olmak üzere 13 kişi idam edilmiştir.

Bu çirkin olayın ortaya çıkması, bütün yurttaki büyük bir tepki ile karşılanmış ve olay şiddetle kınanmıştır. Başarıya ulaşamayan bu çirkin teşebbüsten sonra Atatürk, Türk milletinin duyduğu samimi üzüntüden çok duygulanmış ve millete hitaben yaptığı konuşmada şöyle demiştir: "...Alçak girişimin benim kişiliğimden çok kutsal Cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelere yönelik bulunduğu şüphe yoktur... Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet (sonsuza dek) payidar (sürekli) kalacaktır. Türk milleti emniyet ve saadetini içine alan prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir..."

Mustafa Kemal Paşa, bir daha böyle bir girişimle karşılaşmamış, İzmir olayından sonra Ulu Önder tasarladığı yenilik ve inkılapları, sevgi ve sükun içinde süratle gerçekleştirmiştir.

3. Menemen Olayı (23 Aralık 1930)

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasının hemen ardından 23 Aralık 1930'da Derviş Mehmet ve yandaşları İzmir'in Menemen kasabasında bir isyan hareketi başlattılar. İsyanı bastırmaya gelen öğretmen asteğmen Kubilay'ı şehit ettiler. Bölgeye sevk edilen ekseri birlikler isyanı kısa sürede bastırdılar. İsyanı karışanlar askeri mahkemede yargılanarak suçlular cezalandırılmıştır. Menemen (Kubilay) Olayı üzerinde titizlikle duran Mustafa Kemal Paşa, bu olayın cumhuriyeti yıkmaya yönelik olduğunu belirtmiştir. Türk milleti de bu olaya tepki göstermiş, yurdun değişik yerlerinde olayı protesto eden mitingler düzenlemiştir. Kubilay Olayı, ülkemizde huzur ve barış ortamı sağlanmasının önemini ve inkılâpların halka anlatılmasının gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Bu olaydan sonra çok partili siyasi hayata geçmek için henüz uygun ortamın oluşmadığı anlaşılmıştır.

Şekil 6. Menemen olayını çıkararak Kubilay'ı öldüren Derviş Mehmet ve arkadaşları

Uyarı: Şeyh Sait ve Menemen olayları Türkiye'nin gerçek demokrasiye henüz hazır olmadığını göstermiştir. Atatürk bir daha çok partili rejime geçiş denemesinde bulunmamıştır. Türkiye'de çok partili rejime 1945'ten sonra **Milli Kalkınma Partisi**'nin kurulmasıyla geçilebilmiştir. Ayrıca Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı, rejimi yıkmayı amaçladıkları için 31 Mart Olayına da benzetilir.